

جایگاه اصل احتیاط در حمایت از محیط زیست دریایی

فرشته بنافی*   علیرضا آرش پور**

چکیده

اصل احتیاط از مهمترین اصولی است که در پرتو حقوق بین‌الملل محیط‌زیست توسعه‌یافته است و از آن به‌عنوان یکی از ارکان مهم بازدارندگی یاد می‌شود. بر اساس اصل مذکور، دولت‌ها تنها زمانی می‌توانند به عملی اقدام نمایند که عمل آن‌ها علت تامه ورود خسارت غیرقابل جبران به محیط زیست طبیعی تلقی نگردد. یکی از مهمترین مخاطرات زیست‌محیطی آلودگی دریاها و اقیانوس‌ها است. لذا این سوال مطرح می‌شود که اساسا اصل احتیاط در حفاظت از محیط زیست دریایی چه جایگاهی دارد؟ با توجه به نقش پراهمیت این اصل در حمایت از محیط زیست دریاها به این نتیجه رسیده ایم که بکارگیری تدابیر احتیاطی در زمینه تغییرات آب و هوا، آلودگی دریاها و صید بی رویه آبزیان، نقش موثری در حمایت از محیط زیست دریایی دارد.

---

* دانشجوی دکتری حقوق بین‌الملل عمومی، گروه حقوق واحد نجف آباد، دانشگاه آزاد اسلامی نجف‌آباد، ایران

fereshtebanafi@yahoo.com

** گروه حقوق واحد نجف آباد، ایران. استادیار گروه حقوق دانشگاه اصفهان، اصفهان، ایران (نویسنده مسئول)

a.arashpour@ase.ui.ac.ir

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۵/۰۸/۰۳

تاریخ دریافت: ۱۳۹۴/۰۶/۲۷

واژه‌های کلیدی: محیط زیست دریایی، اصل احتیاط، تغییرات آب‌وهوا، آلودگی، صید بی‌رویه.

۱. مقدمه

اصل احتیاط، یکی از اصول اساسی در حمایت از محیط زیست دریایی به شمار می‌رود. در گذشته هر موافقتنامه یا اعلامیه‌ای که در زمینه حقوق بین‌الملل محیط زیست صادر می‌گردید، بخشی از آن به رعایت اصول احتیاطی پرداخته شده بود و چنانچه برآیند فعالیت‌های دولت‌ها منجر به آسیب‌های زیست‌محیطی می‌گردید، واضعان حقوق مکلف بودند تا اصول احتیاطی را لحاظ نمایند. اصول احتیاطی دامنه گسترده‌ای از مسائل زیست‌محیطی را در بر می‌گیرد. این گستره از تغییرات آب و هوایی گرفته تا حمایت از تنوع زیست‌محیطی را می‌تواند شامل شود (Raffensperger and Tickner, 1999: 199:275). لازم به ذکر است که اصل احتیاط در فرهنگ بسیاری از کشورها موجود است، بنابراین از سوی جامعه بین‌المللی اهمیت فراوانی دارد. لذا مقاله حاضر به دنبال پاسخ به این سؤالات است که اساساً ماهیت اصل احتیاط چیست و چه جایگاهی در حمایت از محیط زیست دریایی دارد.

این مقاله جهت تبیین هر چه بهتر اصل احتیاط در دو مبحث به سوالات مطرح شده پاسخ خواهد داد. در مبحث نخست، تعریف و تفاسیر موجود در زمینه اصل احتیاط مورد بررسی قرار خواهد گرفت و در مبحث دوم، جایگاه این اصل در زمینه حمایت از محیط زیست دریایی در سه مقوله بحرانهای ناشی از تغییرات آب و هوا، آلودگی محیط زیست دریایی و صید بی‌رویه آبزیان مدنظر خواهد بود. باید اذعان نمود که در نهایت به این نتایج رسیده ایم که علیرغم اهمیت اصل احتیاط، هنوز چهارچوب مشخصی برای تعریف آن وجود ندارد، زیرا این اصل ماهیتی کلی دارد و در عرصه بین‌المللی کمتر اعمال شده است و به علاوه، تعاریفی که از این اصل به عمل آمده است بسیار مبهم و گسترده می‌باشد. مع الوصف، بکارگیری اصل مزبور نقش بسیار مهمی در کنترل بحرانهای ناشی از تغییرات آب و هوا، پیشگیری از آلودگی دریاها و صید بی‌رویه آبزیان دارد.

۲. کلیات و تعاریف

حقوقدانان در خصوص به‌کارگیری واژه اصل در مورد احتیاط اختلاف نظر دارند. عده‌ای بر این اعتقادند که احتیاط به‌عنوان یک اصل حقوقی متجلی گردیده است درحالی‌که عده‌ای آن را صرفاً رویکردی پیشگیرانه می‌دانند. رویکرد احتیاطی ماهیتی نرم‌تر از اصل دارد؛ به عبارت دیگر، چنانچه احتیاط یک اصل باشد، جزئی از منابع الزام آور حقوق بین‌الملل مندرج در ماده ۳۸ اساسنامه دیوان بین‌المللی دادگستری خواهد بود و در محاکم بین‌المللی قابلیت استناد خواهد داشت. درحالی‌که رویکرد احتیاطی غالباً غیر الزام‌آور است و با برجسته ساختن مخاطرات زیست‌محیطی راهکارهای احتیاطی را مطمح نظر قرار می‌دهد (Bourne, 2011: 19). به‌عنوان مثال، به دنبال استفاده فزاینده از هورمون در فرآورده‌های گوشتی و ممنوعیت واردات آن‌ها به اتحادیه اروپا (گزارش سازمان تجارت جهانی در مورد استفاده از هورمون در مواد غذایی، ۱۹۹۸ و Hughes, 1998: 915) کشورهای آمریکا و کانادا به‌عنوان صادرکنندگان اصلی گوشت قرمز به اروپا، بر این باور بودند که این یک رویکرد پیشگیرانه است و نه اصلی احتیاطی و بنابراین، در حال حاضر ماهیتی غیر الزام آور و نرم دارد. در عوض، کشورهای اروپایی، معتقد هستند که اصل احتیاط قاعده‌ای عرفی و الزام آور است و کشورهای آمریکا و کانادا ملزم به عدم استفاده از مواد هورمونی در تولیدات پروتئینی خود هستند (در این قضیه، آمریکا منفعت اقتصادی را مقدم بر رویکرد احتیاطی اما اروپا برآوردهای علمی را مبنای اتخاذ اصول احتیاطی می‌دانستند). امروزه، هر دو واژه اصل و رویکرد، هم‌زمان در کنار واژه احتیاط استفاده می‌گردد (همانند ماده ۱۵ اعلامیه ریو) و به نظر می‌رسد که هر دو واژه آثار حقوقی یکسانی را بار می‌نمایند. در ادامه مفهوم و تفسیر اصل احتیاط در اسناد و آراء مراجع حقوقی مختلف مورد بررسی قرار خواهد گرفت.

۱.۲. مفهوم اصل احتیاط در اسناد و موافقتنامه‌های بین‌المللی

آگاهی افراد نسبت به حقوق نسل فعلی و آینده، موجب حساسیت آن‌ها و سبب انسجام و افزایش مسئولیت‌پذیری در قبال حمایت از محیط زیست دریایی می‌گردد. در پرتو آگاهی‌های محیط زیست دریایی، در اسناد مختلف بین‌المللی به اصول مختلفی اشاره شده است. اصل پیشگیری، اصل احتیاط و اصل لزوم اطلاع‌رسانی از جمله اصول مهم در این حوزه هستند. در محیط زیست، نخستین سیاست‌ها بر پایه مدل درمانی بود، اما با افزایش جمعیت و پیشرفت صنعت، دولت‌ها دریافتند که محیط زیست دیگر به‌خودی‌خود نمی‌تواند بسیاری از آسیب‌هایش را درمان کند. از این‌رو، سیاست «دریافت هزینه‌ی آلودگی از آلوده‌کننده» را پیش گرفتند که در این مورد هم خیلی زود مشخص شد که اگر اقدامات پیشگیرانه در کار نباشد، دریافت هزینه کارساز نخواهد بود.

دومین مرحله در روند تلاش دولت‌ها برای حفظ محیط زیست، رویکرد «پیشگیری بهتر از درمان» بود. این دوران با این پندار ممتاز می‌گردد که دانش می‌تواند به شکلی متقن، آسیب‌های زیست‌محیطی را برآورد و قابل ارزیابی کمی نماید. در نتیجه، اصل پیشگیری می‌تواند آسیب‌ها را حذف سازد یا التیام بخشد. اصل پیشگیری حکم می‌کند تا اشخاص اقدامات و تدابیر پیشگیرانه‌ای جهت پرهیز و کاهش خسارات وارد به محیط زیست را اتخاذ نمایند. به طور کلی، در اصل پیشگیری یقین و قطعیت علمی وجود دارد. (رمضانی قوام آبادی، ۱۳۹۱: ۲۳۷). اصل لزوم اطلاع‌رسانی، «دنباله اصل پیشگیری است» (ضیایی، ۱۳۹۳: ۲۰۱). بر طبق آن، دولت‌ها مکلف هستند بلافاصله پس از آگاهی از احتمال خطر قریب‌الوقوع یا ورود خسارت به محیط زیست دریایی، موضوع را به سایر دولتی که احتمال می‌دهد چنین خسارتی به آن‌ها صدمه وارد نماید، اطلاع‌رسانی کند. (دبیری و همکاران، ۱۳۸۸: ۲۱۶) ما پدید آمدن خطرهایی که به شکل فزاینده‌ای پیش‌بینی ناشدنی، غیرقطعی و کمیت ناپذیر اما احتمالاً فاجعه‌بار هستند، مانند آنچه با دست‌کاری ژنتیکی یا تغییر اقلیم همراه است، جامعه را به سوی مدل سوم که مدل پیش‌دستانه است سوق داد. این مدل همان رویکرد احتیاطی است. «در رویکرد احتیاط‌آمیز، هدف کنار آمدن با عدم قطعیت علمی در برآورد و مدیریت خطر است؛ یعنی اقدام به کاری یا انجام ندادن کاری، با هدف حمایت از سلامت انسان

و محیط زیست در برابر خطر احتمالی ناشی از یک آسیب سخت» (صلح‌چی و محمدی، ۱۳۹۳: ۱). بر خلاف اصل پیشگیری، در احتیاط عدم یقین و قطعیت علمی وجود دارد. لذا قدر متیقن این است که اصل پیشگیری خطرات بالفعل را لحاظ می‌کند و اصل احتیاط به خطرات بالقوه و احتمالی توجه دارد. (Plaud, 2010: 1-12).

لازم به ذکر است که اصل احتیاط در چند دهه‌ی گذشته، مبنای تعداد بی‌شماری از موافقتنامه‌ها، کنوانسیون‌ها و بیانیه‌ها قرار گرفته است. اصل مزبور در اسناد، اعلامیه‌ها و کنوانسیون‌های بین‌المللی دارای تعاریف متعددی است. (Wexler, 2006: 105)؛ بنابراین، معیار متقنی برای تعریف آن وجود ندارد. من باب نمونه، چه موقع اصل/رویکرد احتیاط اعمال می‌گردد؟ اعلامیه ریو و اعلامیه اداری دومین کنفرانس حفاظت از دریای شمال (اعلامیه لندن) هر کدام شرایط اعمال این اصل را بر شمرده‌اند. اعلامیه ریو، رویکرد پیشگیرانه را در فعالیت‌هایی که آسیب جدی و غیرقابل جبران به محیط زیست وارد می‌نمایند ضروری می‌داند؛ بنابراین اعلامیه ریو، اصل را بر پیش‌بینی استوار نموده است؛ اما اعلامیه لندن، رویکرد احتیاطی را در فعالیت‌هایی که ممکن است باعث بروز آسیب و خسارت به محیط زیست گردند، ضروری می‌داند. اعلامیه لندن اصل احتیاط را چنین تعریف می‌نماید: به منظور حفاظت از دریای شمال در مقابل تأثیرات احتمالی و مخرب مواد خطرناک، رویکردی احتیاط‌آمیز ضرورت دارد و ممکن است لازمه این رویکرد کنترل ورود این‌گونه مواد باشد، حتی پیش از آنکه از نظر علمی ارتباط علی [بین آن ماده و آسیب‌دیدن دریا] ثابت شود.

به کارگیری اصل/ رویکرد احتیاطی هنگامی که یک فعالیت، سلامت انسان یا محیط زیست را تهدید می‌نماید، ضروری می‌باشد حتی اگر از نظر علمی رابطه بین آن فعالیت و خسارات وارده ثابت نشده باشد. لازم به ذکر است که در اصل احتیاط، بار اقامه دلیل به جای قربانی بر عهده مدافع طرح و فعالیت است. جامع‌ترین تعریف از اصل/رویکرد احتیاط، در ماده ۱۵ اعلامیه ریو ارائه شده است. این ماده اشعار می‌دارد: «به منظور حفاظت از محیط زیست، دولت‌ها مکلف‌اند تا در حد توان خود، رویکرد احتیاطی وسیعی را دنبال نمایند. چنانچه احتمال بروز خطر یا خسارت غیرقابل جبرانی به محیط زیست وجود داشته باشد، نقصان یا عدم وجود اطلاعات و اجماع متقن علمی

نباید به‌عنوان بهانه‌ای برای به تأخیر انداختن اقدامات مؤثر جهت جلوگیری از تخریب و فرسایش محیط زیست قرار گیرد» (ماده ۱۵ اعلامیه ریو، ۱۹۹۲).

این تعریف بسیار کلی است (Ashford, 1998, 1) و مشخص نمی‌کند که چه عملی، خطر جدی و غیرقابل جبران محسوب می‌گردد؟ چه تمهیداتی، مؤثر و احتیاطی است؟ حد توان دولت‌ها تا کجاست و چه معیاری برای تعیین حد توان دولت‌ها وجود دارد؟ اثبات ضرر به طبیعت مستلزم ارائه چه اسنادی است؟ «در صورت تداخل نیازهای انسان (غذا و منابع طبیعی) با حیات سایر موجودات تا چه میزان می‌توان برای حیات سایر موجودات ارزش قائل شد و اصول احتیاطی را به کار بست»؟ (Hathcock, 2001:3) مع‌الوصف، هر چند اعلامیه ریو اقدامات احتیاطی را توصیه می‌نماید اما سازوکاری اجباری و الزام آور برای مداخله پیش‌بینی نکرده است و این اقدامات را منوط به توانایی دولت‌ها نموده است. لازم به ذکر است که در سال ۲۰۰۰، مذاکرات اتحادیه اروپا در زمینه اصل احتیاط با تکمیل ماده ۱۵ اعلامیه ریو از اعضا می‌خواهد برای مقابله با تهدیدات زیست‌محیطی به مداخله احتیاطی بپردازند.^۱ از جمله موافقتنامه‌های دیگری که در این زمینه می‌توان نام برد عبارتند از: پروتکل مونترال (۱۹۸۷) در خصوص مواد تخریب‌کننده لایه ازن که به موجب آن، کنوانسیون ۱۹۹۲ در خصوص تنوع زیستی (در این کنوانسیون به زور مستقیم به اصل احتیاط اشاره نشده است اما به تغییر ناشی از صدمات جدی و غیرقابل برگشت اشاره شده است و اظهار می‌دارد در جایی که تهدید جدی در خصوص نقصان و ضایعات گونه‌های زیستی وجود دارد، در صورت فقدان قطعیت علمی دلیلی برای به تعویق انداختن اقداماتی جهت اجتناب یا کاهش چنین تهدیدی وجود ندارد)، معاهدات ماستریخت (۱۹۹۲) که سیاست‌گذاری اتحادیه اروپا در زمینه محیط زیست را با هدف حمایت وسیع از محیط زیست و بر مبنای اصل احتیاطی قرار داده است، پروتکل

¹ EU Communications on PP, 2000, it Says: the precautionary principle applies where scientific evidence is insufficient, inconclusive or uncertain and preliminary scientific evaluation indicates that there are reasonable grounds for concern that the potentially dangerous effects on the environment, human, animal or plant health may be inconsistent with the high level of protection chosen by the EU

کارتاجنا در مورد سلامت زیستی که با مدنظر قرار دادن رویه احتیاطی تضمین و حمایت مناسبی را از انتقال سالم، اجرا و بهره‌مندی از اصلاح ارگانیسم‌های حیاتی ارائه می‌دارد، کنوانسیون ۱۹۹۲ نیویورک با موضوع چارچوب سازمان ملل متحد در مورد تغییر آب و هوا نیز کشورهای عضو را به رعایت اقدامات احتیاطی جهت پیش‌بینی، جلوگیری و به حداقل رساندن علل تغییرات آب و هوا و همچنین کاهش آثار مضر ناشی از آن‌ها ملزم می‌دارد. معاهده ۱۹۹۲ هلسینکی در حمایت از محیط زیست دریایی منطقه بالتیک و همچنین کنوانسیون ۱۹۹۲ حمایت از محیط زیست دریایی دریای آتلانتیک شمال شرقی به‌عنوان مهم‌ترین معاهدات منطقه‌ای در حمایت از محیط زیست دریایی، اصل احتیاط را مطمح نظر قرار داده‌اند. کنوانسیون حقوق دریاها، یکی دیگر از منابع مهم جهت تبیین اصل احتیاط می‌باشد. حدود ۶۰ ماده از کنوانسیون حقوق دریاها (کل بخش دوازدهم و مواد پراکنده‌ای در سایر بخشها) به حمایت و حفاظت از محیط زیست دریایی اختصاص داده شده است. کشورهای عضو کنوانسیون حقوق دریاها، طبق فصل ۱۱ همین کنوانسیون، مکلف به رعایت قواعد، مقررات و آیین‌نامه‌های بین‌المللی جهت جلوگیری از آلودگی محیط زیست بستر عمیق دریاها می‌باشند. ماده ۱۴۵ همین بخش ناظر بر دادن اختیار به مقام بین‌المللی در خصوص وضع مقرراتی در مورد اکتشاف و بهره‌برداری معدنی در منطقه (بخش ۵) و همچنین تفویض اختیاراتی به کمیسیون حقوقی و فنی مقام بین‌المللی در مورد راهنمایی پیمانکار برای ارزیابی اثر احتمالی زیست‌محیطی است (نوری یوشانلوئی، ۱۳۹۳: ۱۸۲). در ۵ مارس ۲۰۱۰، اولین رأی مشورتی در مورد فصل یازدهم کنوانسیون حقوق دریاها توسط دولت نائورو درخواست شد. بر این اساس، دیوان بین‌المللی حقوق دریاها، طبق بخش اول ضمیمه موافقتنامه ۱۹۹۴ و ماده ۲۴ کنوانسیون ۱۹۸۲ حقوق دریاها، دولت‌ها را ملزم به رعایت و تضمین ارزیابی زیست‌محیطی جهت فعالیت اقتصادی در بستر عمیق دریا می‌داند (ضیایی، ۱۳۹۳: ۲۰۴). کنوانسیون حقوق دریاها دولت‌ها را مکلف می‌دارد تا در صورت احتمال آسیب یا خطر قریب‌الوقوع به محیط زیست دریایی فوراً دولت‌های دیگر را که محتمل است از چنین صدمه‌ای متأثر شوند و نیز سازمان بین‌المللی جهانی یا منطقه‌ای صلاحیت‌دار را مطلع سازد و در جهت رفع آلودگی با

یکدیگر همکاری نمایند (ماده ۱۹۸ و ۱۹۹ کنوانسیون حقوق دریاها). کنوانسیون مزبور به صورت صریح به اصل احتیاط نپرداخته است و در عوض دولت‌ها را مکلف به ارزیابی و اطلاع‌رسانی در زمینه مخاطرات زیست‌محیطی می‌گرداند. (طلایی، ۱۳۹۰: ۲۰۵-۱۸۵) علاوه بر این، کنوانسیون نیویورک نیز به عنوان تنها کنوانسیون جامع بین‌المللی در زمینه حقوق بین‌الملل محیط زیست دریاچه‌ها و آبراه‌های بین‌المللی، اصول مختلفی را مطرح می‌نماید. مهم‌ترین آن‌ها، اصل «همکاری بین‌المللی» است. این اصل اساساً با رعایت برابری حاکمیت میان دولت‌ها، تمامیت ارضی و بهره‌برداری متقابل از ظرفیت‌های موجود در دولت‌های ساحلی دریاچه یا آبراه بین‌المللی مشترک صورت می‌گیرد. برای تحقق این اصل در یک فضای مشترک، تبادل اطلاعات و داده‌ها درباره وضعیت آب و هوایی، آب‌شناسی و زیست‌محیطی دریاچه یا آبراه‌های بین‌المللی مشترک نقش مهم و اساسی دارد. قابل ذکر است که این کنوانسیون به اصول مهم حقوقی مطرح در حقوق بین‌الملل محیط زیست اشاره مستقیم دارد به استثناء اصل «احتیاط» که به نظر می‌رسد اصل «احتیاط» به عنوان یک اصل در حال ایجاد و گسترش در حقوق بین‌الملل محیط زیست می‌باشد، بایستی منتظر توسعه‌های بعدی این گرایش حقوقی بود. مع الوصف یکی از نوآوری‌های حقوقی کنوانسیون نیویورک را می‌توان در ماده ۲۴ مشاهده کرد. در این ماده بر بهره‌برداری و استفاده «منطقی» و «عاقلانه» از آبراه‌های بین‌المللی به عنوان روشی برتر در حفاظت زیست‌محیطی از این منابع تأکید شده است. دولت‌ها نه تنها الزام حقوقی در عدم استفاده زیان‌آور از منابع مشترک آبی دارند بلکه ملزم‌اند تا از منابع آبی خودشان به گونه «منطقی» و «عاقلانه» بهره‌برداری نمایند. کنوانسیون استکهلم در مورد آلاینده‌های شیمیایی پایدار، در مقدمه خود به صورت ضمنی رعایت رویه احتیاطی را در راستای حمایت از سلامت بشری و محیط زیست معرفی می‌نماید. علاوه بر این کنوانسیون ۱۹۹۲ در خصوص تنوع زیستی، معاهده ماستریخت، کنوانسیون مارپول و پروتکل کارتاژنا در مورد سلامت زیستی، با مدنظر قرار دادن رویه احتیاطی تضمین و حمایت مناسبی را از محیط زیست دریایی ارائه می‌نمایند. (آرش پور، ۱۳۹۲: ۱۴۰) طرح اصل احتیاط به صورت صریح و تلویحی در اسناد بین‌المللی موجود در زمینه حفاظت از محیط زیست دریایی، ناظر بر

وضعیت ابهام و خطر در این حوزه است. (محمدزاده وادقانی، ۱۳۹۴: ۴۷۴)

۲.۲ اصل احتیاط در رویه قضایی بین‌المللی

تفسیر مراجع بین‌المللی در باب اصل احتیاط، محدود است. من باب نمونه، بیشتر وقت دیوان بین‌المللی دادگستری در رأی مشورتی پرونده آزمایش‌های هسته‌ای، به موضوع تعیین صلاحیت دیوان سپری شد و به ادعای نیوزیلند در مورد لزوم رعایت اصل احتیاط توسط فرانسه اصلاً رسیدگی نگردید. نیوزیلند از دیوان تقاضا داشت پیش از اینکه فرانسه به انجام فعالیت‌های هسته‌ای بیشتری در جنوب اقیانوس آرام مبادرت ورزد، ملزم به ارزیابی تأثیرات زیست‌محیطی آزمایش‌های هسته‌ای بر منطقه می‌باشد و باید ثابت نماید که فعالیت‌هایش خساراتی به محیط زیست وارد نمی‌کند (nuclear tests, 1973: 108). در «رأی مشورتی دیوان در مورد مشروعیت تهدید و یا استفاده از سلاح‌های هسته‌ای»، قاضی ویرامانتری در نظری مخالف با رأی دیوان، اذعان داشت که استفاده از سلاح‌های هسته‌ای نقض برخی از اصول مرتبط با محیط زیست من جمله اصل احتیاط است، اما بیش از این به اصل مزبور پرداخته نشد.^۲

یکی دیگر از پرونده‌هایی که در آن به اصل احتیاط اشاره شده است، پرونده «مجارستان علیه اسلواکی»^۳ است. قضیه گابچیکووو - ناگی ماروس به خصوص از جهت دستاوردی که برای حقوق بین‌الملل محیط زیست داشت حائز اهمیت است. این قضیه این امکان را فراهم می‌آورد تا آثار و نتایج تکامل قواعد مربوط به حفاظت از محیط زیست بشری بر حقوق رودخانه‌ها مورد ارزیابی قرار گیرد. کشورهای ذینفع دیگر نمی‌توانند همکاری خود را به تقسیم منابع رودخانه‌ها محدود کنند و کشورهای مربوطه باید به کمک یکدیگر این ثروت طبیعی را با توجه به الزامات زیست‌محیطی اداره کنند. معاهده ۱۶ سپتامبر ۱۹۷۷ منعقد شده میان چکسلواکی و مجارستان، ساخت و چگونگی کارکرد تعدادی پله آبی را برای بهره‌برداری در بخش براتیسلاوا - بوداپست

^۲- Legality of the Threat or Use of Nuclear Weapons Advisory Opinion, 1996, I.C.J. Rep., P. 226

^۳- Gabčíkovo-Nagymaros Case, Hungary v Slovakia, 1997, ICJ

پیش‌بینی می‌کرد. در پی توسعه سیاسی و اقتصادی در اروپای مرکزی در اواخر دهه هشتاد، عملیات مربوط به تکمیل پروژه متوقف گردید. مجارستان عملیات ساخت‌وساز، من جمله ساخت پله آبی ناگی ماروس در بخش پایین‌دست رودخانه را متوقف نمود؛ اما در قسمت بالادست رودخانه، اسلواکی، مسیر آب را تغییر داد تا سد موجود در منطقه گابچیکوو در داخل خاک کشورش تغذیه شود. به این ترتیب، الزامات زیست‌محیطی با پیش‌بینی‌های طرفین تداخل پیدا کرد و باعث بروز اختلاف بین دو کشور و ارجاع آن به دیوان بین‌المللی دادگستری گردید. در این پرونده، مجارستان مدعی بود که بر اساس اصل احتیاط، همه کشورها مکلف‌اند تا به محیط زیست خسارتی وارد نمایند؛ بنابراین، مجارستان خواهان خاتمه معاهده ۱۹۷۷ منعقد شده بین مجارستان و چکسلواکی گردید، چرا که عواقب زیست‌محیطی نامعلومی را به دنبال داشت. دیوان علیرغم اذعان به اهمیت اصل احتیاط از ورود به جزئیات حقوقی آن امتناع ورزید (آرش پور، ۱۳۹۲: ۱۴۲-۱۴۱).

در قضیه «ماهی تن بلوفین جنوبی»^۴ نیز، استرالیا و نیوزیلند، مدعی بودند ژاپن موافقتنامه صید بین سه کشور را زیر پا گذاشته است و به صورت یکجانبه اقدام به صید بی‌رویه ماهی تن بلوفین جنوبی نموده است. (آرش پور، ۱۳۹۲: ۱۵۴) دو کشور مزبور خواهان صدور قرار موقت توسط دیوان بین‌المللی حقوق دریاهای و توقف صید بی‌رویه توسط ژاپن بودند. دیوان بین‌المللی حقوق دریاهای، با صدور قرار موقت، از ژاپن خواست تا صید بی‌رویه ماهی تن بلوفین جنوبی را متوقف سازد مگر اینکه سایر طرفین قرارداد به او اجازه صید دهند و یا ژاپن زیر سهمیه سالانه خود اقدام به صید نماید. در این پرونده، هر چند خود دیوان اشاره‌ای به اصل احتیاط ننمود اما حداقل دو قاضی مبنای صدور قرار موقت را اصل احتیاط معرفی کردند.^۵

نهاد حل و فصل اختلاف سازمان تجارت جهانی نیز در ماده ۲ اساسنامه خود، صلاحیت پرداختن به موضوعات زیست‌محیطی را برای خود احراز نموده است و

^۴-Southern Bluefin Tuna (New Zealand v. France; Australia v. Japan), 1999, Provisional Measures, http://www.itlos.org/start2_en.html

^۵- Separate opinions of Judge Tullio Treves and Judge Ad Hoc Ivan Shearer

هیئت رسیدگی را ملزم می‌نماید تا گات و سایر موافقت‌نامه‌ها را مطابق حقوق عمومی تفسیر نماید. این مرجع در قضایای مختلفی همچون دلفین‌ها و لاک پشتها، محیط زیست را جزء حقوق عمومی دانست. (ضیایی، ۱۳۹۳: ۲۰۴). بند ۲۰ ماده ۲۰ گات، اقدامات مرتبط با حفاظت از منابع تجدید ناپذیر را مطمح نظر قرار می‌دهد. رکن حل و فصل اختلاف سازمان تجارت جهانی با استناد به این بند در پرونده لاک‌پشت‌ها، حفاظت از این موجودات در معرض انقراض را «هدف اولیه» حفاظت از منابع محیط زیست دریایی تشخیص می‌دهد (محمودی کردی، ۱۳۹۲: ۲۱۵). ماده ۵ گات ناظر بر اصل ارزیابی آثار مخرب زیست‌محیطی است و در بند دو همین ماده، دولت‌ها را به رعایت اقدامات موقتی پیشگیرانه در صورت عدم قطعیت علمی در ارزیابی آثار مخرب زیست‌محیطی مکلف می‌دارد (shiravi, 2012: 5)، مع الوصف، رکن حل اختلاف گات در پرونده هورمون، لاک‌پشت‌ها، ماهی تن و دلفین‌ها، جهت استناد به اصل احتیاط برای تحمیل ضوابط ایمنی و بهداشت گیاهی مندرج در ماده ۵ گات بسیار سختگیرانه عمل نمود و اذعان داشت که اصل احتیاط در موافقتنامه اعمال «اقدامات ایمنی و بهداشت گیاهی»^۶ انعکاس نیافته است تا بتواند به‌عنوان زمینه‌ای برای توجیه اقدامات مغایر با ضوابط این موافقتنامه استفاده گردد. از رأی رکن مذکور چنین استنتاج می‌گردد که «قواعد و اصولی که در مقررات سازمان تجارت جهانی بدان‌ها اشاره نشده است، نمی‌توانند در حل و فصل اختلاف بین اعضا مبنا قرار گیرد». (انصاری و حاجیان، ۱۳۹۳: ۱۶۶).

دعوی «اکوادور علیه کلمبیا»^۷ معروف به قضیه سم‌پاشی هوایی که در ۳۱ مارس ۲۰۰۸ تحت رسیدگی دیوان بین‌المللی دادگستری قرار گرفت نیز مستعد طرح نکات و مسائلی است که از بعد زیست‌محیطی خصوصاً در حوزه آلودگی‌های مرزگذر قابل بررسی است، به‌نحوی که برخی محققین بدان لقب تریل اسملتر^۸ قرن بیست‌ویکم

^۶ Agreement on the Application of Sanitary and Phytosanitary Measures (SPS), 1994

^۷ Aerial Herbicide Spraying (Ecuador v. Columbia), 2008, ICJ

^۸ قضیه تریل اسملتر (دعوی ایالات متحده آمریکا علیه کانادا) نزد علاقمندان مباحث حقوق بین‌الملل محیط زیست موضوع ناشناخته‌ای نیست، بی‌شک مهمترین و ارزشمندترین ره آورد رای داوری تریل اسملتر را باید در اصل «استفاده غیرزیان بار از سرزمین» خلاصه کرد.

داده‌اند. (وثوقی فرد، ۱۳۹۱: ۱۳۹) در قضیه سم‌پاشی هوایی نیز اصل احتیاط توسط دولت اکوادور مورد استناد قرار گرفت. اکوادور مدعی بود که کلمبیا با سمپاشی زمینهای کشاورزی نزدیک به مرز اکوادور باعث ایجاد خسارات زیست‌محیطی و انسانی در منطقه گردیده است. اکوادور با اذعان به غیرقابل بازگشت بودن این صدمات، مدعی بود که کلمبیا در تعهدات خود مبنی بر پیشگیری و رعایت اصول احتیاطی قصور ورزیده است. در تاریخ ۱۲ سپتامبر ۲۰۱۳ این پرونده به درخواست خواهان (اکوادور) از جریان خارج شد.

در جدیدترین نمونه، رأی دیوان بین‌المللی دادگستری در سال ۲۰۱۰ در پرونده «کارخانه‌های تولید خمیرکاغذ مجاور رودخانه اروگوئه»^۹ حائز اهمیت است. موضوع اختلاف آرژانتین و اروگوئه که شدیداً روابط دو کشور را تحت‌الشعاع قرار داده است، به یک پروژه تولید کاغذ در نزدیکی رودخانه اروگوئه که هم‌اکنون در مرحله اجرا است مربوط می‌شود. این پروژه مرکب است از دو کارخانه تولید کاغذ اکالیپتوس که در مرحله مقدماتی از فناوری آزادسازی کلر (که موجب نشر دی‌اکسید می‌شود و برای آب رودخانه و آبزیان مضر است) برای تولید کاغذ استفاده می‌کند.

در این قضیه، آرژانتین با استناد به اصل احتیاط از دیوان تقاضا داشت تا اروگوئه ثابت نماید که اقداماتش در جهت ساخت کارخانه کاغذ باعث ورود خسارت به محیط زیست نمی‌گردد؛ اما دیوان بدون اینکه وارد موضوع شود، به صورت اجمالی اذعان داشت که بر اساس قاعده «اونوس پروباندی اینکیویت اکتوری»^{۱۰} بار اثبات ادعا بر عهده خواهان است.^{۱۱} (pulp mills case, 2010: p164). دیوان پس از بررسی حقایق و قرائن چنین رأی داد که اروگوئه تعهدات ماهوی معاهده ۱۹۷۵ را نقض نکرده است.

^۹-Pulp Mills on the River Uruguay Case (Argentina v. Uruguay), 2010

^{۱۰}- onus probandi incubit actori

^{۱۱}- Pulp Mills case, Para. 162. A principle, which as the ICJ points out has been consistently upheld in its jurisprudence Maritime Delimitation in the Black Sea (Romania v. Ukraine), Judgment of 3 Feb. 2009, ICJ Rep. 2009, Para 68; Sovereignty over Pedra Branca/Pulau Batu Puteh, Middle Rocks and South Ledge (Malaysia v. Singapore), Judgment of 23 May 2008, ICJ Rep. 2008, Para. 45; Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (Bosnia and Herzegovina v. Serbia and Montenegro), Judgment of 26 Feb. 2007, ICJ Rep. 2007, 128, Para 204; Military and Paramilitary Activities in and against Nicaragua (Nicaragua v. United States of America), (Jurisdiction and Admissibility), Judgment of 26 Nov. 1984, ICJ Rep. 1984, 437, Para. 101

دیوان بین‌المللی دادگستری در بند ۱۱۰ حکم خود، بر عرفی بودن اصل پیشگیری صحه گذاشت؛ اما در مورد اصل احتیاط به دلیل مشکلات مربوط به ماهیت و تعریف این اصل همچنان از شناسایی آن به‌عنوان یک قاعده عرفی خودداری نمود. قاضی ترینداد معتقد بود «دیوان در این پرونده می‌توانست اصل احتیاط را به‌عنوان قاعده‌ای عرفی معرفی کند، چرا که هر دو طرف دعوا به اصل پیشگیری و اصل احتیاط اشاره داشتند؛ اما همانند پرونده‌های پیشین، دیوان، جانب سکوت اختیار نمود و با احتیاط با اصل احتیاط برخورد نمود».^{۱۲}

۳. تدابیر احتیاطی در حمایت از محیط زیست دریاها

اصل احتیاط از سه منظر در حمایت از محیط زیست دریاها و خطراتی که محیط زیست را تهدید می‌نماید، مورد توجه قرار دارد. دولت‌ها ملزم هستند تا اقدامات احتیاطی مؤثری را در تغییرات آب و هوا، آلودگی محیط زیست دریایی و صید بی‌رویه آبزیان اتخاذ نمایند.

۱.۳. تأثیر تغییر آب و هوا بر محیط زیست دریایی

گرم شدن زمین، تأثیرات خطرناک و گسترده‌ای بر محیط زیست دریاها بر جای گذاشته است. بر اثر گرم شدن آب اقیانوسها، تپه‌های مرجانی سفید شده‌اند و حیات آن‌ها به شدت در معرض خطر است. یکی از مکان‌هایی که در خطر جدی نابودی تپه‌های مرجانی قرار دارد، دریای «آندمان» در اطراف تایلند است. در برخی نقاط اقیانوس هند، بیش از ۹۰ درصد از تپه‌های مرجانی بر اثر پدیده‌ی سفید شدگی، از بین رفته‌اند (فراریو، ۲۰۱۴: ۱).

در اثر گرم شدن زمین، کشورهای هم‌چون مالدیو و جزایر مارشال، بزرگ‌ترین سیل‌های دهه‌های اخیر را تجربه می‌کنند. در مناطق کم‌عمق ساحلی که دریا اغلب آرام بوده است، هم‌اکنون سیل جاری می‌شود. اکثر تالاب‌ها و پوشش‌های گیاهی کنار

¹²- Pulp Mills case, 2011, Sep. Op. of J. Cancado Trindade, Para. 67

سواحل از بین رفته است و در نتیجه ذوب شدن یخها و به تبع آن بالا آمدن آب دریاها، ذخایر زیرزمینی آب شیرین با آب شور مخلوط گردیده است. آسیب ناشی از بالا آمدن آب دریا به سازه‌هایی که دور از ساحل تعبیه شده است، سالانه میلیاردها دلار خسارت به کشورهای چون ویتنام، مصر و لهستان وارد می‌کند.

در دهه‌های اخیر، بیش از ۴۰ درصد از یخ‌های اقیانوس منجمد شمالی ذوب شده است (پروکوش، ۲۰۱۶). با گرم شدن هوا و آب شدن یخ‌های قطب شمال از میزان نمک آب اقیانوس منجمد شمالی کاسته شده است. این امر منجر به پایین قرار گرفتن آب سرد در اقیانوسها و در نتیجه ایجاد اثرات مخرب زیست‌محیطی در کشورهای مجاور آن مثل کشورهای اسکاندیناوی و روسیه گردیده است (برنامه مدیریت و ارزیابی قطب، ۱۹۹۷: ۱۶۱).

هر چند، هنوز هم عده‌ای در مورد دخالت نقش انسان در تغییرات آب و هوایی تردید دارند (Michaels, 2000: 6 و Lomborg, 2001: 258-287) اما گزارش‌های شورای بین دولتی تغییرات آب و هوایی حاکی از این است که گازهای گلخانه‌ای ناشی از فعالیت انسان‌ها، علت اصلی گرم شدن هوا و ارتفاع زیاد امواج اقیانوسها و دریاها می‌باشد. این شورا اذعان می‌دارد که در تحقیقات به عمل آمده، علت گرم شدن ۶۰ سال اخیر، ورود گازهای گلخانه‌ای به جو زمین بوده است؛ بنابراین به منظور جلوگیری و کنترل تغییرات آب و هوایی تدوین یک اصل احتیاطی ضروری به نظر می‌رسد. با گرم شدن اقیانوسها، گونه‌ای از لاک‌پشت‌های اقیانوس آرام با خطر انقراض روبرو شده‌اند. ارزیابی‌های زیست‌محیطی حاکی از این است که از بین رفتن مواد غذایی مورد نیاز این‌گونه جانوری در اثر گرم شدن اقیانوسها عامل اصلی انقراض و یا تغییر زیستگاه آنهاست (Chaloupka, 2008: 136-137). کنوانسیون تغییرات آب و هوا و پروتکل کیوتو، در موارد اندکی به این موضوع پرداخته‌اند. طبق پروتکل کیوتو، کشورهای توسعه یافته متعهد شده‌اند از سال ۱۹۹۰ تا ۲۰۱۲، سالانه ۵ درصد از گازهای گلخانه‌ای تولید شده از کارخانه‌های خود را بکاهند؛ اما در عمل نه تنها از میزان گازهای گلخانه‌ای کاسته نشده بلکه این میزان سیر صعودی را پیموده است. در مارس ۲۰۰۱، دولت وقت آمریکا حاضر به پذیرفتن پروتکل کیوتو در مورد کاهش گازهای گلخانه‌ای

نگریدید. دولت آمریکا معتقد بود که تعهدش به اجرای پروتکل، باعث ورود خسارت به اقتصاد آمریکا می‌گردد. هرچند پروتکل کیوتو در توافقنامه بن و هفتمین کنفرانس سازمان ملل در مورد تغییرات آب و هوا در مراکش اصلاح گردید اما آینده آن همچنان مبهم است و کشورهای توسعه‌یافته به تعهد خود مبنی بر کاهش گازهای گلخانه‌ای پایبند نبوده‌اند. در کنفرانسی که به همت اعضای پروتکل کیوتو صورت گرفت، به‌عنوان یک رویکرد احتیاطی، بر ضرورت استفاده از انرژی‌های پاک و تجدید پذیر و ضرورت کاهش مصرف سوخت تأکید گردید. (Zacher,2009:483-490).

۲.۳. آلودگی محیط زیست دریایی

اهمیت دریاها و اقیانوس‌ها در حمل و نقل، شیلات، تأمین انرژی، بر خورداری از منابع عظیم معدنی و سهم آن‌ها در برقراری توازن زیست‌محیطی و بهره‌مندی از یک محیط سالم دریایی بر همگان آشکار است؛ لیکن این بخش نیز مانند سایر بخش‌های محیط زیست، قربانی بهره‌برداری سوءانسانی شده است. (زمانی، ۱۳۸۵: ۴) فوران احتمالی چاه‌های نفتی، برخورد نفتکشها و همچنین عملیات تخلیه آب توازن آن‌ها هرکدام ممکن است خطرات مهمی برای محیط زیست دریایی به دنبال داشته باشد.

حوادث تلخ زیست‌محیطی محرک اصلی نهضت حفاظت از محیط زیست دریایی بوده‌اند. مرگ جانداران دریایی در ابعادی گسترده در نتیجه نشت نفت خام از کشتی «توری کانیون» در ۱۹۶۷، تخریب و آلودگی سواحل و آب‌های کانال «سانت‌باربارا» بر اثر نشت نفت از سکوی نفتی کمپانی یونیون در اوایل ۱۹۶۹، تصادم کشتی پاسیفیک گلوری و آلجرو در اکتبر ۱۹۷۰، قضیه کشتی المپیک برآوری در ژانویه ۱۹۷۶، سانحه کشتی آموکودیزد در مارس ۱۹۷۸ و آلودگی وسیع سواحل فرانسه بر اثر آن، سانحه انفجار سکوی نفتی دیپ واتر هاریزون در آوریل ۲۰۱۰ و آلودگی شدید انسانی و زیست‌محیطی بنادر آمریکا، دولت‌ها را بر آن داشت تا به‌سوی اتخاذ تدابیر بین‌المللی مناسب جهت مبارزه با آلودگی گام بردارند. ضرورت اقدام بین‌المللی مؤثر و دقیق در حفاظت از محیط زیست دریایی، با سانحه کشتی توری کانیون احساس شد. نفت‌کش لیبریائی توری کانیون در ۱۸ مارس ۱۹۶۷ در آب‌های آزاد مجاور سواحل انگلستان به

یک تخته سنگ بر خورد کرد و این امر سبب شد مقدار زیادی از نفت کشتی به دریا ریخته شود. دولت انگلیس برای جلوگیری از آلودگی بیشتر تصمیم گرفت کشتی مذکور را بمباران کند و با آتش زدن بقیه محموله نفتکش از گسترش میزان آلودگی بکاهد. بعد از این سانحه، مجمع عمومی سازمان ملل متحد در ۱۷ دسامبر ۱۹۶۸، قطعنامه ۲۴۱۴ در مورد همکاری بین‌المللی در مسائل مربوط به دریاها و اقیانوس‌ها را تصویب نمود و از کشورهای عضو و سازمان‌های بین‌المللی دعوت نمود روند اتخاذ موافقت‌نامه‌های بین‌المللی مؤثر در جلوگیری و کنترل آلودگی دریائی را بهبود بخشند. در ۲۱ دسامبر همان سال، مجمع عمومی از دبیرکل درخواست نمود تا آلودگی دریاها را به دلیل گسترش استفاده از بستر دریاها مورد مطالعه قرار دهد.

ورود پسماندهای شیمیایی خطرناک باعث به خطر افتادن محیط زیست دریاها شده است. (طلایی و حیدری، ۱۳۹۳: ۱۶۸-۱۶۷). جامعه جهانی در زمینه جلوگیری از ورود مواد شیمیایی خطرناک به دریاها کارهای پراکنده‌ای انجام داده است (*Vidas*, ۲۰۰۰: فصل ۸). به‌عنوان مثال، کنوانسیون لزوم اطلاع‌رسانی و جلب رضایت کشورها در تجارت مواد شیمیایی خطرناک برای محیط زیست و آفت‌کش‌ها مورخ ۱۹۹۸، به جای ممنوعیت یا محدودیت تجارت مواد شیمیایی، از کشورها می‌خواهد به هنگام بارگیری این مواد به سایر کشورها اطلاع‌رسانی شود و رضایت آن‌ها را جلب نمایند. کنوانسیون استکهلم در مورد آلاینده‌های ارگانیک ماندگار در طبیعت، اصل احتیاط را جزء اهداف خود قرار داده است. همچنین برنامه محیط زیست سازمان ملل نیز بر کاهش فعالیت‌های شیمیایی کشورهای عضو تأکید می‌کند و از آن‌ها می‌خواهد تا تمهیدات احتیاطی لازم را لحاظ نمایند.^{۱۳} یکی از مواردی که به شدت در آلودگی محیط زیست دریایی نقش دارد، تخلیه آب توازن کشتی‌ها و آلودگی نفتی ناشی از نشت نفت از کشتی‌ها و سکوه‌های نفتی است. آب توازن آبی است با مواد معلق موجود در آنکه به منظور کنترل اختلاف آب‌خور سینه و پاشنه و پهلو و فشارهای وارده بر یک کشتی برداشت می‌شود (رحیمی، ۱۳۹۲: ۱). برای حفظ پایداری، توازن و یکپارچگی

¹³ - http://www.unep.org/gc_21st/

بدنه در زمان خالی بودن کشتی، مخازن آن را با آب پر نموده و هنگام بارگیری، آب به تناسب خالی می‌شود. کشتی‌ها بیش از ۹۰ درصد از محموله‌های تجاری را جابجا می‌کنند و تخمین زده می‌شود که روزانه در حدود ۳-۵ میلیارد تن آب توازن به وسیله ۸۵۰۰۰ کشتی در سراسر دنیا جابجا می‌شود.

آب توازن یکی از عوامل اصلی انتقال گونه‌ها و مواد شیمیایی محسوب می‌شود. هر کشتی ممکن است بسته به اندازه و هدف کشتی از چند لیتر تا ۱۳۰۰۰۰ هزار تن آب توازن را حمل کند. سایر عوامل مخاطره‌آمیز که به نگرانی ناشی از آب توازن و حجم آن می‌افزاید، تعداد کشتی‌های ورودی به بنادر و تشابه زیست‌محیطی و زیستگاهی بنادر مبدأ و مقصد است. سازمان بین‌المللی دریانوردی از سال ۱۹۷۳، فعالیت خود را از طریق کشورهای عضو در ارتباط با تدوین کنوانسیون به منظور پرداختن به مسائل آلودگی ناشی از آب توازن بنام «کنوانسیون مارپول» آغاز کرد. کنوانسیون مارپول (۲۰۰۴)، مشکل آلودگی دریا توسط کشتی‌ها را عنوان نموده و حمل و نقل دریایی را در قالب ضوابط و مقررات خاصی درآورده است. با توجه به اینکه معضل تخلیه آب توازن کشتی‌ها امروزه به یک معضل جهانی تبدیل شده است، از طرف سازمان بین‌المللی دریانوردی، ۶ ایستگاه آلوده که ملزم به سالم‌سازی آب توازن هستند، شامل: بمبئی هند، دالیان چین، اودسا اوکراین، سالدانهای آفریقای جنوبی، سبتیا در برزیل، جزیره خارک در ایران برشمرده شده است. لذا، رعایت اصول احتیاطی در راستای اجرای کنوانسیون مزبور جهت حفظ تنوع زیست گیاهی و جانوری بنادر بسیار حیاتی می‌باشد. بعلاوه، نشت نفت از سکوها نفتی، عامل مهم دیگری در آلودگی محیط زیست دریایی و از بین رفتن گونه‌ها و تنوع زیست‌محیطی می‌باشد. از این میان به فجایع زیست‌محیطی ناشی از آلودگی نفتی محیط زیست دریایی توسط شرکت نفتی شل در نیجریه، شرکت نفتی تیتو فریوینت در اندونزی، شرکت تگزاسکو در اکوادور، شرکت بروکن هیل در گینه نو، شرکت سهامی کرباید در هند و قضیه اخیر نشت نفت از شرکت بریتیش پترولیوم در خلیج مکزیک می‌توان اشاره نمود. (ضیایی، ۱۳۹۳: ۱۹۵ و صلح‌چی و محمدی، ۱۳۹۰: ۸۱) در ۲۰ آوریل ۲۰۱۰، به دنبال نشت گاز و به تبع آن انفجار یکی از سکوها حفاری شرکت نفتی بریتیش پترولیوم با عنوان «دیپ واترز

هاریزون» واقع در خلیج مکزیک، ۵ بندر آمریکا به مواد نفتی آلوده شد و بسیاری از گونه‌های گیاهی و جانوری منطقه از بین رفت. دادگاه، شرکت مزبور را به رعایت اصول پیشگیرانه و رفع کامل آلودگی دریایی و پرداخت خسارت به دولت آمریکا محکوم نمود. پاکسازی آلودگی‌ها دو سال به طول انجامید و در نهایت در ژوئن ۲۰۱۵ پرونده مختومه اعلام شد.^{۱۴} توجه گسترده به محیط زیست دریائی و لزوم رعایت اصول احتیاطی و پیشگیرانه در کنفرانس‌های ۱۹۷۲ استکهلم، ۱۹۸۲ ناپروبی و ۱۹۹۲ ریودوژانیرو شدت یافته است. پرواضح است که این کنوانسیون‌ها و کنفرانس‌ها همگی نشأت گرفته از توجه افکار عمومی به محیط زیست به‌عنوان زیرمجموعه هنجارهای حقوق بشری می‌باشند و نقشی اساسی در احراز قواعد عرفی حاکم بر محیط زیست دریایی دارند. مبارزه با آلودگی محیط زیست دریایی و کنترل آن پیش از هر چیز مستلزم هماهنگی بین توصیف آلودگی و منابع ایجادکننده آن است. کنوانسیون مارپول ۱۹۷۳ در تعریفی که از آلودگی ارائه داده، آن را محدود به آلودگی نفتی نکرده است و به سایر مواد مضر نیز در مفهوم عام کلمه پرداخته است. این نکته از آن روی حائز اهمیت است که تا مدت زمان طولانی نفت تنها عاملی به شمار می‌رفت که توجهات را به خود جلب کرده بود، درحالی‌که عمده آلودگی‌ها از منابع مستقر در خشکی نشأت می‌گرفتند. در ماده دو این کنوانسیون، آلودگی این‌گونه تعریف شده: «هر ماده‌ای که به دریا وارد شود و خطراتی برای سلامت انسان داشته باشد و به منابع زنده و حیات دریائی صدمه بزند و مانعی برای استفاده مشروع از دریاها ایجاد کند، باعث آلودگی می‌گردد». سازمان همکاری و اقتصادی توسعه (OECD) در سال ۱۹۷۴ گامی فراتر نهاد و انرژی را نیز عامل آلودگی دریائی معرفی نمود. آلودگی عبارت است از داخل کردن مواد یا انرژی به‌طور مستقیم یا غیرمستقیم در محیط زیست به‌وسیله انسان که خطری برای سلامتی انسان و آثاری زیان‌بخش برای منابع جاندار و اکوسیستم‌ها داشته باشد و بر مطبوعیت آب صدمه وارد کند و برای استفاده‌های مشروع از محیط مانعی ایجاد

¹⁴ -Deep Water Horizon Claims Center, (2015) economic & property damage claims

نماید. معیاری که در تعریف فوق ملاک قرار گرفته است، اصل مضر بودن عمل برای محیط است که محدود به خسارات آبی نشده و زیان‌های آبی را نیز در برمی‌گیرد. تعریف مشابهی نیز به‌وسیله کمیسیون بین‌الدولی اقیانوس‌شناسی یونسکو و نیز گروه کارشناسان ویژه سازمان ملل برای جنبه‌های ملی آلودگی دریایی و نیز ماده یک کنوانسیون ۱۹۸۲ حقوق دریاها ارائه شده است. با توجه به تکرار تعریف فوق در اسناد بین‌المللی و نیز فلسفه وضع قواعد مبارزه با آلودگی دریایی (زمانی، ۱۳۸۵: ۴) در راستای حمایت از حیات انسانی به‌کارگیری راهکارهای احتیاطی، جلوگیری و اطلاع‌رسانی نقش عمده‌ای در حمایت از محیط زیست دریایی ایفا نمایند.

۳.۳. صید بی‌رویه

عدم رعایت اصول صحیح بهره‌برداری از منابع، آسیب‌های جبران‌ناپذیری به محیط زیست دریایی وارد شده است. این آسیب‌ها به خصوص بعد از انقلاب صنعتی، همراه با سرعت گرفتن پیشرفت ماشین‌آلات و فناوری رو به رشد گذاشت. در این زمان انسان بدون توجه به آسیب‌هایی که به طبیعت وارد می‌کرد، با این دیدگاه که طبیعت نعمتی بی‌پایان است و می‌تواند هراندازه که بخواهد از آن بهره برده و در آن دخل و تصرف نماید، پیش رفت؛ اما اندک زمانی نگذشت که مجبور به پذیرش این واقعیت شد که منابع طبیعت محدود و پایان‌پذیر بوده و برای توسعه پایدار نیازمند مدیریت منابع می‌باشد. محیط آبی که هفتاد درصد از کره زمین را فراگرفته است، از این آسیب‌های بی‌خردانه انسان‌ها در امان نبوده است.

عدم توجه به چرخه زندگی در دریا، خسارات فراوانی به آن وارد نموده است، به طوری که گاهی این آسیب‌ها آن‌قدر زیاد و فراگیر بوده است که جبران آن بسیار مشکل و یا محال به نظر می‌رسد و حتی بعضی از گونه‌های آبی در یک منطقه در معرض خطر نابودی قرار گرفته‌اند. کاهش شدید صید در دریاها و اقیانوسها بهترین گواه به این مدعا است. کاهش جمعیت ماهی‌ها که بی‌ارتباط با سوء مدیریت شیلات نیز نیست (Hancock, 1997: 650)، یکی دیگر از زمینه‌هایی است که به‌کارگیری اصول

احتیاطی را به چالش کشیده است. صید بی‌رویه و غیرقانونی آبزیان در مناطق انحصاری اقتصادی و دریا‌های آزاد یا باعث کاهش جمعیت ماهی‌ها شده است و یا اینکه به طور کامل برخی گونه‌های آبزیان را از بین برده است. در گزارش دبیر کل سازمان ملل در مجمع عمومی این سازمان با عنوان اقیانوس‌ها و حقوق دریا، خطر این واقعه به جامعه جهانی گوشزد شده است. رویکرد احتیاطی در دستورالعمل سازمان خواروبار و کشاورزی (۱۹۹۵) نیز گنجانده شده است. در ماده (۶) ۵ این قانون آمده است که دولت‌ها و سازمان‌های ماهیگیری ناحیه‌ای و منطقه‌ای باید با رویکردی احتیاطی از منابع طبیعی و موجودات زنده محیط زیست دریاها حفاظت نمایند. ماده (۷) ۵ همین دستورالعمل، اقدامات احتیاطی بیشتری را برمی‌شمارد و از دولت‌ها می‌خواهد در صورت ماهیگیری، تمهیدات احتیاطی لازم جهت مدیریت و حفظ محیط زیست دریایی را لحاظ نمایند. کنوانسیون سازمان ملل متحد در مورد جمعیت ماهی‌های تجاری و جمعیت ماهی‌های مهاجر (۱۹۹۵)^{۱۵} از دولت‌های عضو و سازمان‌های ماهیگیری منطقه‌ای می‌خواهد تا رویکردی احتیاطی را دنبال نمایند. کنوانسیون از دولت‌ها می‌خواهد تا با ارتقاء سطح علمی و کیفی ماهیگیری به محیط زیست دریایی آسیب کمتری وارد نمایند. روشن است که تعداد و فعالیت‌های نوع بشر، به نحو روزافزونی اثراتی را به موجودات زنده، جمعیت‌ها و کل اکوسیستم تحمیل می‌نماید، بنابراین لحاظ تمهیدات احتیاطی کاملاً ضروری به نظر می‌رسد. در همین راستا، ماده ۱۰ دستورالعمل صید مسئولانه سازمان خواروبار و کشاورزی بر ضرورت یکپارچگی مدیریت صید آبزیان و مدیریت سواحل و بنادر در سطح بین‌المللی تأکید می‌ورزد و از اعضاء می‌خواهد رویکردی احتیاطی در زمینه صید آبزیان اتخاذ نمایند. این رویکرد شامل ممنوعیت صید در شرایط نامناسب زیست‌محیطی است: «چنانچه اثرات زیست‌محیطی یک فعالیت برون‌مرزی در زمینه صید آبزیان نامشخص باشد، این دستورالعمل از انجام آن فعالیت به سبب بروز خسارت و آسیب‌های غیرقابل جبران

¹⁵- Agreement for the Implementation of the Provisions of the 1982 UN Convention on the Law of the Sea Relating to the Conservation and Management of Straddling Fish Stocks and Highly Migratory Fish Stocks, 34 I.L.M. 1542, 1995

احتمالی به محیط زیست جلوگیری به عمل می‌آورد» (دستورالعمل فنی فائو در مورد مسئولیت ماهیگیری، ۱۹۹۶: بند ۵۷).

کنترل جمعیت ماهی‌ها و حفاظت از تنوع زیستی گونه‌های دریایی و نظارت بر ماهیگیری، جدا کردن مؤسسات تحقیقاتی از مدیریتی و حفاظت از گونه‌های دریایی در معرض خطر، همگی به نحوی رجوع به اصول احتیاطی را برمی‌تابند (Charles, 2001: 188-191). در این زمینه به رأی دادگاه بدوی نیوزیلند در پرونده «تریو هولدینگ به طرفیت شورای ناحیه مالبرو» می‌توان اشاره نمود.^{۱۶} موضوع اختلاف راجع به احداث مزارع دریایی صدف و نوعی اسفنج می‌باشد. دادگاه مزبور، ایجاد و توسعه مزرعه صدف در دریا مخالف اصول احتیاطی دانست. دادگاه معتقد بود، احداث مزرعه صدف دریایی، مستلزم از بین بردن بقیه گونه‌های دریایی آن ناحیه من جمله ماهی در خطر انقراض «کینگ شگ» است. لذا، چنانچه در اقدامات و فعالیت‌های توسعه‌ای دولت‌ها در محیط زیست دریایی، احتمال ورود آسیب و خسارت به محیط زیست وجود داشته باشد، دولت‌ها مکلفند اقدامات احتیاطی را پیش‌بینی نموده و جهت کنترل آسیب‌های احتمالی قاعده گذاری نمایند (Alhaji, 2003: 70).

۴. نتیجه‌گیری

اقدامات احتیاطی، ضرورت‌های اخلاقی صرف نیستند. آن‌ها دقیقاً در چهارچوب ملاحظات زیست‌محیطی قرار دارند. در واقع، اصل / رویکرد احتیاط ارتباط ویژه‌ای با حفاظت از محیط زیست دریایی دارد؛ اما ابهاماتی در نحوه شناسایی اصول احتیاطی در حقوق و خط‌مشی سیاسی و یا مفهوم تمهیدات احتیاطی وجود دارد. حمایت از محیط زیست دریایی موضوع بسیار پیچیده‌ای است که مسائل علمی و فنی دشواری را به میان می‌آورد، زیرا هم منافع اقتصادی را در سطح ملی تحت تأثیر قرار می‌دهد و هم به عنوان یک بحث عمده در روابط بین دولت‌ها مطرح می‌گردد. پیچیدگی مباحث زیست‌محیطی و ماهیت مسائل آن به گونه‌ای است که پیش‌بینی یک

¹⁶-Trio Holdings v. Marlborough District Council, 1997, NZRMA, P 97

نظام تشخیص خطا، خطاکار و جبران خسارت، بسیار دشوار می‌نماید؛ بنابراین، حمایت از محیط زیست دریایی نه تنها به عنوان یک دغدغه، بلکه به عنوان نیاز مشترک جامعه جهانی در دستور کار مجامع بین‌المللی قرار دارد و افزون بر تنظیم نظام‌های بین‌المللی جهت اجرای اصول و معیارهایی که اکنون حائز اهمیت است، از روزنه‌ای جدید به توسعه اصول نوین حقوق بین‌الملل که شامل سازوکارهای نوین، جامع و کارآمدتری جهت تصمیم‌گیری و اجرا هستند نگریسته شود.

اصل احتیاط می‌تواند نقش مهمی در تغییرات آب و هوا، کنترل و کاهش میزان آلودگی محیط زیست دریایی و صید بی‌رویه آبزیان داشته باشد. البته این به معنای کارآمد بودن و یا نوشدارو بودن اصل احتیاط نیست. این اصل کمک چندانی به جلوگیری از آلودگی محیط زیست دریایی نکرده است. در واقع این اصل مراحل ابتدایی خود را طی می‌کند و چنانچه به صورت قانون در آید، اراده سیاسی و منابع مالی و انسانی اندکی از آن حمایت خواهد نمود. در عرصه بین‌المللی نیز اصل احتیاط با منافع کشورها در تضاد است. کشورها حاضر نیستند از منابع عظیم اقتصادی موجود در دریاها صرف‌نظر کنند و یا با اصول دست‌وپا گیر احتیاطی خود را مقید نمایند.

در نظام بین‌المللی حرکت از مرحله آگاهی تا بسیج سیاسی جهت وضع قوانین مؤثر، حرکتی آرام، تدریجی و دشوار است، زیرا در نظامی از دولت‌ها سخن به میان می‌آید که در آن تضاد ارزش‌ها و معیارهای قضاوت و نیز مغایرت ملی کشورها با یکدیگر بسیار مشهود است. مع الوصف، می‌توان اذعان داشت که اصل احتیاط، اصلی راهنما است و مسیر حرکت را مشخص می‌نماید. این اصل راه را برای تغییرات فناوری نشان می‌دهد. اصل مذکور، فناوری پاک، احترام به فرهنگ و طبیعت و استفاده از تولیدات کشاورزی ارگانیک و توریسم اکوسیستم را ایجاب می‌نماید. این اصل همچنین، قانون‌گذاران را هدایت می‌کند تا به هنگام وضع قواعد، اصل احتیاط را برای حفاظت از طبیعت مدنظر داشته باشند. در نهایت علیرغم اهمیت اصل احتیاط در مسائلی همچون آبی‌پروری، کنترل آلودگی دریاها و صید بی‌رویه و لزوم رعایت آن توسط دولت‌ها در سطح محلی، ملی، منطقه‌ای و بین‌المللی هنوز جایگاه خود را در بین قواعد حقوق باز ننموده است. تلاش مشترک کشورها، سازمان‌های بین‌الدولی و

جایگاه اصل احتیاط در حمایت از محیط زیست دریایی ۵۱

همچنین سازمان‌های غیردولتی بین‌المللی که امروزه حرکتی فراگیر را آغاز نموده‌اند، میتواند در پیشبرد این اصل و عرفی نمودن آن یاری رساند.

منابع

الف. فارسی:

آرش پور، علیرضا (۱۳۹۲). مسئولیت بین‌المللی نقض تعهدات زیست‌محیطی، تهران: انتشارات جنگل.

انصاری، اعظم و محمدمهدی حاجیان (۱۳۹۳). «اعمال اصول کلی حقوقی در حل و فصل دعاوی اعضای سازمان تجارت جهانی»، فصلنامه پژوهش حقوق خصوصی، شماره ۷، ۱۵۷-۱۸۰.

جناب زاده، علی‌اکبر (۱۳۹۲). «جدیدترین پرونده دیوان بین‌الملل دادگستری»، پایگاه

تخصصی حقوق بین‌الملل، مشاهده شده در تاریخ ۹۶/۶/۱۸

<http://internationallaw.blog.ir/1392/07/07/Aerial%20Herbicide%20S%20praying%20%28Ecuador%20v.%20Colombia%29>

دبیری، فرهاد؛ سید عباس پورهاشمی؛ روستا، فخرالضحی (۱۳۸۸). «بررسی اصول و مفاهیم حقوق بین‌الملل محیط زیست با نگاهی به توسعه پایدار»، علوم و تکنولوژی محیط زیست، ش ۳، ۲۱۳-۲۲۵.

رحیمی، علی (۱۳۹۲). «تخریب محیط زیست با آب توازن کشتی‌ها»، گروه توسعه

سرمایه‌گذاری برابر ایرانیان، مشاهده شده در ۹۶/۶/۱۸

<http://ttico.ir/?part=news&inc=news&id=1008>

رمضانی قوام‌آبادی، محمدحسین (۱۳۹۱). «بررسی راهبردی آموزش محیط زیست در ایران: ضرورت‌ها و تنگناها»، فصلنامه راهبرد، ش ۶۵، ۲۳۳-۲۵۷

زمانی، سیدقاسم (۱۳۸۵). «حقوق بین‌الملل دریاها و حفاظت از محیط زیست دریایی»،

روزنامه آفتاب، مشاهده شده در ۹۴/۱۲/۲۲

http://www.aftabir.com/articles/view/social/environment/c4c1150964013_enviroment_p2.php/%d8%ad%d9%82%d9%88%d9%82-%d8%a8%db%8c%d9%86-%d8%a7%d9%84%d9%85%d9%84%d9%84-

%d8%af%d8%b1%db%8c%d8%a7%d9%87%d8%a7-
 %d9%88-%d8%ad%d9%81%d8%a7%d8%b8%d8%aa-
 %d8%a7%d8%b2-%d9%85%d8%ad%db%8c%d8%b7-
 %d8%b2%db%8c%d8%b3%d8%aa-
 %d8%af%d8%b1%db%8c%d8%a7%d8%a6%db%8c

صلح‌چی، محمدعلی؛ محمدی، مهرداد (۱۳۹۰). «تعهدات زیست‌محیطی شرکت‌های فراملی در حقوق بین‌الملل محیط زیست»، *مجله پژوهش حقوق و سیاست*، ش ۴۶، ۸۱-۱۰۲.

ضیایی، سیدیا سر (۱۳۹۳). «جایگاه تعهدات زیست‌محیطی در حقوق بین‌الملل محیط زیست»، *فصلنامه پژوهش عمومی*، ش ۴۲، ۱۹۱-۲۲۴.

طلایی، فرهاد (۱۳۹۰). حقوق بین‌الملل دریاها، تهران: انتشارات جنگل
 طلایی، فرهاد؛ حیدری الهام (۱۳۹۳). «تعهدات و مسئولیت دولت‌ها در زمینه حمایت و حفاظت از محیط زیست در برابر پسماندها با تأکید بر پسماندهای خطرناک»،
فصلنامه پژوهش حقوق عمومی، ش ۴۵، ۱۶۵-۲۰۰.

محمدزاده وادقانی، علیرضا (۱۳۹۴). «اصل احتیاط در حقوق علوم کشاورزی و محیط زیست»، *فصلنامه مطالعات حقوق خصوصی*، ش ۳، ۴۷۱-۴۸۶.

محمدی، عباس (۱۳۹۳). «رویکرد احتیاط‌آمیز در امر محیط زیست و مثال دریاچه ارومیه»، *خبرگزاری تحلیلی ایران*، مشاهده شده در ۹۵/۸/۱۱

<http://khabaronline.ir/%28X%28amyzvoxw0wqbfd3v1uo%29%29/detail/348224/weblog/abbasmohammadi>
 محمودی کردی، زهرا (۱۳۹۲). «جایگاه محیط زیست در سازمان تجارت جهانی»،

فصلنامه پژوهش حقوق عمومی، ش ۴۱، ۱۶۹-۲۳۶
 وثوقی فرد، بابک (۱۳۹۱). «قضیه سم‌پاشی هوایی (اکوادور علیه کلمبیا)؛ تریل اسملتر قرن بیست و یکم»، *مجله حقوق بین‌المللی*، ش ۴۷، ۱۳۹-۱۵۸.

ب. لاتین:

Alhaji, M. B.M. ,(2003) **From Rio to Johannesburg: Reflections on the Role of International Legal Norms in Sustainable development**,16 Georgetown International Environmental Law

Review Fall

- Arctic Monitoring and Assessment Program, (1997) Arctic pollution issue: a state of the arctic environment report (**Oslo: Arctic Monitoring and Assessment Program**), p 161
- Ashford, Nicholas et al, Jan. 23-25,(1998) Wingspread Statements on the Precautionary principle, <http://sehn.org/wingspread-conference-on-the-precautionary-principle/>
- Bourne, (2011), Precautionary principle. <http://www.eoearth.org/view/article/155337>
- Chaloupka, Milani, (2008) Is climate change affecting the population dynamics of the endangered Pacific loggerhead sea turtle?, **Journal of Experimental Marine Biology and Ecology**, Elsevier, vol. 356, issue 1
- Charles, Anthony T. (2001) **Sustainable Fishery Systems**, Oxford: Blackwell Science
- Hancock, D.A. , Smith,v, Grant, A. and Beumer, J.P. (1997) **Developing and Sustaining World Fisheries Resources: The State of Science and Management**, CSIRO Publishing
- FAO technical guidelines for responsible fisheries – integration of fisheries into coastal area managemen (1996), No. 3, para. 57
<http://www.fao.org/tempref/docrep/fao/003/W3593e/W3593e00.pdf>
- Ferrario, Filippo, (2014) the effectiveness of coral reefs for coastal hazard risk reduction and adaptation, Nature Communication, Macmillan Publishers Limited.
https://walrus.wr.usgs.gov/reports/reprints/Ferrario_NComm4794.pdf
- Hathcock, J.N. (2001) the Precautionary Principle: an Impossible Burden of Proof for New Products, **agbioforum**, <http://www.agbioforum.org/vol3no4ar13hathcock.htm>
- Hughes, L. (1998) **Limiting the Jurisdiction of Dispute Settlement Panels: the WTO Appellate Body Beef Hormone Decision**, 10 Geo. International Environmental Law Review
- Lomborg, B., 2001, **The Skeptical Environmentalist: Measuring the Real State of the World**, Cambridge university press
- Michaels, Patrick J. (2000) Computer Models, the Kyoto Protocol, and Reality...Making Sense of Nonsense, Vol. 3, No.3, **Environment and Climate News, (Chicago, IL: The Heartland Institute)**
- Nuclear Tests** (Australia v. France) (1973), I.C.J. pleadings, Vol. II, P. 108
- Plaud, Sabine, (2010) **Principe de precaution et Progrès Scientifique**, Éthique et économique,7(2).
- Prokosch, Peter, (2016) Global Warming Impact on Arctic & Antarctic,

WWF

- Raffensperger, C. and Tickner, J. A. , (1999) **Protecting Public Health & the Environment: Implementing the Precautionary Principle**, W.D.C., Island Press
- Shirvei, Abdolhossein, (2012) **Precautionary Principle in the International Trade Regime: A Careful Look at the WTO's SPS Agreement**, 4th International Business and Social Science Research Conference
- Vidas, Davor (2000) **Protecting the Polar Marine Environment: Law and the Policy for Pollution Prevention**, Cambridge: University Press
- Wexler, Lesley, (2006) **Limiting the Precautionary Principle: Weapons Regulation in the Face of Scientific Uncertainty**, university of California
- Zacher, Katherina, (2009) the abiotic environment of polar marine, **Botanica Marina**, n.50